

УДК [355.48 (477.75) «1899/1939»]:0.03522+0.035.3)

Людмила Маркітан

ПАМ'ЯТНИКИ КОБЗАРЕВІ, ЗБЕРЕЖЕНІ НА ФОТОКІНОПЛІВЦІ

Стаття присвячена дослідженню історії пам'ятників Тарасу Шевченку, які не дійшли до наших днів і збереглися у кінофотодокументах.

По всіх усядах української землі крокує весняне свято, яке цього року має особливий відсвіт – відбувається воно під знаменням 190-ліття від народження геніального Кобзаря, співця, чиє слово мало віру гранітної моці: «І буде син, і буде мати, і будуть люде на землі».

І вдячні нащадки увічнювали образ великого сина українського народу в мистецтві і, перш за все, в пам'ятниках.

Мабуть, немає серед нас людини, що не мала би уявлення про величні монументальні пам'ятники Тарасу Шевченку, які прикрашають сьогодні міста України. Та, очевидно, мало кому відомо зараз, що були й інші пам'ятники великому Кобзареві, які не дійшли з тих чи тих причин до наших днів, але назавжди залишилися жити в документальних кінокадрах і фотографіях.

Ідея вшанування пам'яті Тараса Шевченка виникла одразу ж після його смерті. Цього прагнули не лише земляки, а й вся прогресивна громадськість колишньої Російської імперії. І боротьба за пам'ятник геніальному співцеві України, фундаментальної споруди в історичному центрі Києва стала б складовою частиною загальної боротьби передової інтелігенції, широких верств свідомих трудівників за політичні і національні права народу.

Проте за часів царату так і не був споруджений Шевченків монумент, що став би своєрідним символом моральної і духовної величі української нації. Однак виникали пам'ятники, які носили місцевий, приватний, ба навіть «хатній» характер і часом були виявом приватної ініціативи.

Перший з них – погруддя, виготовлене 1899 р. у Петербурзі вихідцем з України академіком Володимиром Беклемішевим, який добре знав життя і творчість поета. Наступного року пам'ятник було встановлено на подвір'ї садиби Христини Алчевської, відомого харківського педагога – просвітителя, організатора недільних шкіл.

На невисокому постаменті встановлено мармуровий бюст поета. На початку 30-х рр. ХХ ст. викладач Харківського юридичного інституту М.Алчевський передав це погруддя до галереї картин Т.Г.Шевченка в Харкові.¹

Бюст зберігся і в наш час експонується в Національному музеї Т.Г.Шевченка (далі НМШ).²

Другим з відомих пам'ятників роботи Федора Балавенського, споруджений близько 1903 р. у Седневі на Чернігівщині,³ який був зруйнований під час Другої світової війни. Маємо таке цікаве свідчення українського художника, мистецтвознавця, етнографа Опанаса Сластіона. «Проживаючи літо 1903 року.. у господарстві старовинного маєтку Лизогубів, де колись гостював часто Шевченко, я... сфотографував пам'ятник /погруддя/ Тарасу Григоровичу... поставлений у тому місці каштанової алеї, де любив ходити замислений Тарас Григорович».⁴

У книжці мистецтвознавця А.Німенко «Пам'ятники Тарасові Шевченку» (К., 1964, С – 7.) вміщено і фотографію погруддя. Можливо, це знімок, зроблений О.Сластіоном. На жаль, автор не подає ніяких відомостей. Але, враховуючи, що світлини не має у фондах Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г.С. Пшеничного (далі ЦДКФФА України), ні в експозиції НМШ, можна припустити, що її передруковано з якогось маловідомого видання.

Говорячи про пам'ятники Тарасу Шевченку дореволюційної доби, слід відзначити, що вони не могли стати гідним символом загальної любові та шани народу до великого співця та виразника його дум і сподівань.

Тим-то і знаменна боротьба, що розгорнулася навколо встановлення пам'ятника поетові в Києві. І не просто пам'ятника, а

великих розмірів монументальної споруди на одній з центральних площ міста. 1908 р. був організований Об'єднаний комітет по спорудженню пам'ятника поетові⁵.

А в 1910–1914 рр. проходило кілька міжнародних конкурсів, на яких було розглянуто 158 проектів. Неабияку майстерність мали роботи скульпторів, художників Ф.Балавенського, М.Гаврилка, Л.Шервуда, С.Волнухіна, М.Андрєєва, І.Рєпіна та ін.⁶

Та боротьба ця не увінчалася успіхом. Ще 13 квітня 1906 р. був одержаний формальний дозвіл царського уряду. Але мракобіси та чорносотенці з числа гласних Київської думи не бажали, щоб їм муляла очі постать «мужнього поета».⁷

«Вихід із становища» знайшов міський голова Дьяков. Як кажуть зараз «у пожежному порядку», він ухвалив спорудити на Михайлівському майдані, біля будинку реального училища, на обраному для монумента Т.Шевченка майданчику пам'ятник княгині Ользі, прокоментувавши це цинічним жартом: «Шевченко як кавалер має поступитися місцем дамі».⁸

І все ж, оглядаючись на минуле, скажімо, добре, що вийшло саме так. Бо «знавці мистецтв» – чиновники з міської думи (а саме вони мали вирішальний голос в журі) – надали тоді перевагу проекту А.Шіортіно з Риму. В його інтерпретації Шевченко у козацькому жупані і папасі, що з'їхала на лоба, розлігся на садовій лавці. Здавалося, він добряче хильнув і ніяк не дістанеться додому.⁹ Так «уявляв» собі образ поета – мученика, поета – борця італійський скульптор, який зажив сумнівної слави своїми помпезними, позбавленими смаку надгробниками титулованим особам, встановленими по всій Європі. І коли б з'явився такий «вітвір» у Києві, було б то не що інше, як глузування і наруга над пам'яттю геніального співця волі й правди людської.

Після Жовтня був прийнятий ленінський план «Монументальної пропаганди», який здійснювався згідно з декретом Раднаркому від 12 квітня 1918 р., про зняття пам'ятників, споруджених на честь царів та їхніх слуг, і розроблення проектів пам'ятників Російської соціалістичної революції.

На основі цього плану 24 липня 1918 р. ВЦВК прийняв по-

станову про спорудження пам'ятників видатним діячам культури минулого, серед яких було названо й ім'я Шевченка.¹⁰

У фондах Центрального державного кіноархіву СРСР (зараз РФ) збереглися номери першого кіножурналу «Кинонеделя». Один з сюжетів у №24 від 19 листопада 1918 р. розповідав про урочисте відкриття пам'ятника поетові (скульптор С.М.Волнухін) на Трубній площі в Москві.¹¹ Ця подія відбулася 3 листопада. На плівці – мітинг за участю робітників Москви, представників українських комуністів. (Відомо, що наш авангард робітничого класу – КП(б)У, була створена саме в Москві того ж року і саме звідси «керувала» визволенням України від так званих «націоналістичних» урядів).

Бачимо гасла і транспаранти – «Батькові Тарасу від української комуністичної організації», «Хай живе совітська¹² влада на Україні», «Першому українському борцеві Т.Г.Шевченку», «Да здравствует мировая революция», а також момент зняття покривала.

В експозиції НМШ є фотовідбиток: відомий діяч більшовицької партії О.М.Коллонтай бере участь у відкритті пам'ятника в Москві. Вона стоїть на якомусь підвищенні (з газетного звіту довідуємося – на хиткому табуреті), виступає з промовою.

Збереглися тексти промов у репортажному записі тих, що були виголошені в листопадовій Москві 1918 р., і багатьох інших, якими відкривали в наступні роки шевченківські монументи в Україні. Вони, ці промови – дзеркало свого часу. В них слово шани великому поетові було тісно пов'язане із злободенними політичними і соціальними проблемами, що стояли тоді перед країною. І якщо коли-небудь створюватиметься фундаментальна праця про увічнення пам'яті Кобзаря, ці історичні документи зроблять неоціненну послугу дослідникам.

На плівці, що зберігається у ЦДАКД РФ, кадрів з О.Коллонтай немає. Можна зробити припущення, що кінопортрет О.Коллонтай міг бути вилучений для іншого фільму, зробленому пізніше. У той час такі випадки траплялись досить часто. Або інше – під час виступу Олександри Михайлівни кінокаме-

ра з якихось причин не працювала і ми бачимо фотографічний знімок. На жаль, ніяких конкретних відомостей про жанр документа немає, і залишається лише сподіватися, що кінозйомка О.Коллонтай, якщо вона насправді мала місце, можливо відшукається в одному з фільмосховищ.

Ще один пам'ятник Тарасові Шевченку згідно з планом монументальної пропаганди був відкритий в Петрограді (автор латиський живописець і скульптор Яніс Тільберг).¹³ Ось що писала про цю подію 30 листопада 1918 р. «Красная газета»: «Вчора на вулиці Красних Зорь проти мусульманської мечеті в урочистій обстановці відбулося відкриття пам'ятника українському поетові - селянину Т.Г.Шевченку...» Після тов. Луначарського¹⁴ виступив тов. Д.І.Лещенко¹⁵, який читав вірш «Заповіт».

Невеличкий кіносюжет, знятий в день відкриття пам'ятника, зберігся до наших днів (ЦДАКД РФ). Кадр з нього експоновано в НМШ. Перед нами на передньому плані група людей, що стоять біля підніжжя монумента. Легко пізнаємо А.В. Луначарського. А хто ж інші? Чи є серед них Д.І. Лещенко? Анотація визначає ще одну особу: людину в капелюсі, схожому на панаму і довгому кашне названо Я.Тільбергом. І відразу ж виникає сумнів. Я.Тільбергу на той час було майже сорок років, а ця людина виглядає значно молодшою. Словом, щоб встановити «хто є хто», доводиться звертатися до інших джерел¹⁶. Пошук дав бажані наслідки. Висока постать у центрі – це і є Д.Лещенко. Тільберг же за анотацією НМШ (до речі, продубльованою в збірнику «За ленінським планом». Монументальна пропаганда в Україні в перші роки Радянської влади. 1918–1922: Документи. Матеріали. Спогади. – К., 1969. – С. 23) та у ЦДКФФА України) – зовсім не Тільберг, а Натан Альтман, згодом відомий радянський художник, автор єдиних прижиттєвих скульптурних портретів В.І.Леніна та А.В.Луначарського. А щодо Яніса Тільберга (так дає його прізвище останнє видання БСЭ, Т. 25), він теж присутній і стоїть ліворуч від А.В. Луначарського. Пам'ятник проіснував до 1926 р.

Отже, стрічку атрибутовано. Вона набула статусу повно-

правного історичного документа і водночас отримала друге народження.

Слід підкреслити, що всі ці пам'ятники, встановлені за ленінським планом «монументальної пропаганди» були тимчасовими – з гіпсу, дерева, чавуну тощо. Виготовлені з нетривких матеріалів, вони заздалегідь були приречені на швидке руйнування. Тому слугували типовим проявом кампанійщини та показухи, характерних для радянської влади вже з перших днів її існування. Жоден з них не зберігся, і лише кінофотодокументи донесли їх вигляд до наших днів.

7 травня 1919 р. Раднарком України видав декрет «Про знесення з майданів та вулиць пам'ятників, збудованих царям та царським посіпакам», за зразок якому був аналогічний – ленінський. Але ще раніше, з ініціативи трудящих, руйнувалися старі пам'ятники, а на їх місці з'являлися нові. Так, 1 травня 1919 р. на колишньому Царському майдані (зараз – Європейська площа) в Києві, на п'єдесталі знятого пам'ятника російському імператору Олександру II «визволителю» було встановлено гіпсове погруддя Т.Г.Шевченка.

Цікава доля цієї скульптури. Вона простояла лише чотири місяці. Денікінці, захопивши місто, скинули її з постаменту, розтрощили на шматки. Працівники Київського художньо-промислового музею сфотографували уламки і сховали їх аби відтак реставрувати. Погруддя не збереглося, проте залишився німий свідок варварства полум'яних борців за «єдиную і неделимую» – фотографія понівеченої скульптури поета,¹⁷ що досі експонується в НМШ. Звертаючись до цього погруддя, зазначимо, що серед дослідників довго не було єдиної думки щодо авторства шевченківського скульптурного портрету. Так, в «Історії українського мистецтва» (К., 1967. – Т.5. – С. 42) називається ім'я Б.Кратка. Проти цього заперечує Л.Владич, упорядник і автор передмови збірника «За ленінським монументальним планом», і він, очевидно, має рацію.¹⁸ Адже відомо, що 1919 р. в Харкові встановлено тимчасовий пам'ятник Т.Шевченку роботи Б.Кратка. Фотографія пам'ятника не збереглася, проте

залишилася інша, на якій скульптор знятий в своїй майстерні біля моделі погруддя Т.Шевченко зображений у високій смушковій шапці. Майже точна копія цього портрета була встановлена в Києві в березні 1920 р., про що мова йтиме нижче. Авторство Б.Кратка тут незаперечне. Порівнюючи пам'ятник 1919 р. з скульптурними портретами Т.Шевченка, що виконав Ф.Балавенський, який у 1910–1914 рр. брав участь у конкурсах на проект монумента поетові¹⁹ та виходячи з інших джерел, Л.Владич доводить: пам'ятник належить Ф.Балавенському. В Шевченківському словнику (К., 1978. – Т.1. – С.53-54) авторство Ф.Балавенського не викликає сумніву. Так фотодокументи минулих років надають змогу встановити історичну істину.

Згаданий київський тимчасовий пам'ятник було відкрито 11 березня 1920 р. на Михайлівській площі. Для нього було використано постамент, що залишився від монумента на честь княгині Ольги. Фотографія, зроблена в той же день, експонується в НМШ. На ній відтворено урочисте відкриття погруддя, серед присутніх – А.В.Іванов, голова Київського губвиконкому. З газетного звіту («Більшовик», 13 березня 1920 р.) довідуємося, що крім нього в урочистостях брав участь член Всеукраїнського ревкому В.П. Затонський, що обидва виступили з промовами. Та чи було це знято на плівку? Принаймні, досі ще немає ніяких свідоцтв про існування таких документів. Проте інший урочистий момент, про який також повідомляє газета, – закладання першого каменю у фундамент майбутнього постійного пам'ятника фотокамера зафіксувала. Цей документ, вміщений у книжці Є.Холостенка «Бернард Кратко» (Харків: мистецтво, 1933 р.), здається, півстоліття пролежав під спудом: адже його немає ні в фондах ЦДКФФДА України, ні в НМШ. Щоправда, Є.Холостенко вносить плутанину, датуючи фотографію травнем 1919 р. Та досить зіставити знімок з музейним, як відпадають будь-які сумніви: це – один день, одне місце, одна подія, тільки різні її фрагменти.

1971 р. «Український історичний журнал» (№ 1) опублікував спогади колишнього голови Київського губкомнезаму

В.Іжєвського про встановлення першого пам'ятника на могилі Т.Шевченка. Написані безпосереднім її учасником майже через восьмидесятиліття після події, вони мають чимало цікавих подробиць. За два місяці робітники Городищенського цукрозаводу під керівництвом автора проекту і скульптурного портрета Т.Шевченка талановитого митця-самоука К.Терещенка виготовили постамент, відлили чавунне погруддя. 3 липня 1923 р. відбулося святкове, урочисте відкриття монумента. Про це маємо досить писемних свідочств, але, на жаль, лише дві фотографії знаходяться в експозиції НМШ. Перша з них – робітники на руках піднімають погруддя на пагорб. Зйомку зроблено не раніше 1 травня (дата прийняття постанови про створення пам'ятника) і не пізніше 3 липня. Здавалося б, буденний кадр, але це не так. Адже пам'ятник виготовляли і встановлювали «методом народної будови». Фотодокумент закарбував ентузіастів, чия добровільну працю надихала любов до безсмертного сина свого народу. Друга фотографія зображує міліціонерів у парадній формі, які стоять на сходинках, що ведуть до пам'ятника. Десь вдалині, на задньому плані – сама споруда. Безумовно, це знято в день відкриття. Цілком слушно припустити, що зафіксовано й інші моменти, тобто, що існувала ціла серія фотографій, зроблених під час церемонії відкриття. Де вони? Поки що відповіді на це запитання немає. Необхідно шукати. Насамперед у фондах краєзнавчих музеїв та шевченківського музею на Черкащині, а також – що, звісна річ, найважче – у приватних колекціях, яких чимало в республіці. Не виключена можливість, що такі фото є і у фондах ЦДАКД РФ.

У фондах же ЦДКФДА України імені Г.С. Пшеничного знаходимо фотографію, в анотації до якої написано: 1930 р., відкриття пам'ятника Т.Шевченку на могилі поета.²⁰ Та в цей рік ніяких пам'ятників на Тарасовій горі не відкривали. Що це? Помилка в даті? Досить побіжного погляду на фотографію, щоб зазначити, що це не урочисте відкриття монумента, яке відбулося 3 липня 1923 р. На задньому плані бачимо вже знайоме нам погруддя. Головне місце займає досить велика група людей, яка

розташувалася біля підніжжя пагорбу. Впадають в очі голі віти дерев з набухлими бруньками. Люди зодягнені легко, всі жінки у білих хустинах. Не треба мати особливу проникливість, щоб зробити висновок: це весна, теплий день, безсумнівно, десь друга половина квітня. Таким чином встановлюємо нижній хронологічний поріг документа – знято не раніше другої половини квітня 1924 р. Це перша весна після відкриття пам'ятника. Далі, вивчаючи документ за допомогою лінзи, виявляємо, що людина, яка сидить за столом – нарком УРСР О.Скрипник. Трохи ліворуч від нього стоїть секретар ВУЦВК П.Буценко.

Отже, відкрито новий, невідомий досі, історико-партійний документ. Тепер треба точно визначити, коли саме біля підніжжя Тарасової могили відбулися збори чи мітинг і з якої нагоди. Про те, що вона була досить серйозною, свідчить перебування тут двох керівних партійних і радянських діячів. Робимо висновок – ця нагода якимось чином пов'язана з іменем Т.Шевченка. Пам'ятник обвитий широкою стрічкою, колір якої, природно, чорно-біле фото не передає. Звертаємося до підшивки місцевої газети «Соціалістична перемога», і тут на нас чекає прикра несподіваність: комплекти цих років у НБУВ ім. В.Вернадського та ЦДАВО України не збереглися. Пошук треба продовжувати. На особисте звертання до Канівського державного музею-заповідника «Могила Т.Г.Шевченка» автор статті відповіді не одержав, а на 2003 р. фотовідбиток в музеї не експонувався. А поки що визначимо верхній хронологічний поріг документа – друга половина квітня 1929 р., бо наприкінці цього року П.Буценка було переведено на роботу до Росії.

Відзначимо також вдале зображення монумента в «Кіножурналі» №32/127 виробництва Всеукраїнського фотокіноуправління (ВУФКУ) за 1929 р.²¹ Перед нами і сам пам'ятник, і навколишні краєвиди з Дніпром, і навіть щойно відкритий тоді готель для екскурсантів.

Через десять років тут знову побувають кінооператори і зробилять нас свідками того, як учасники пленуму Спілки письменників СРСР прямують до Тарасової гори, щоб уклонитися

могилі великого поета, як урочисто покладають до неї квіти.²² Адаже то був ювілейний пленум, присвячений 125-річчю з дня народження Кобзаря. Крупним планом знято О.Фадєєва, Мусу Джаліля, С.Михалкова. Рідкісні, маловідомі кадри. І хочеться сподіватися на їх широке обнародування.

Ще 1921 р. Президія ВУЦВК ухвалила постанову спорудити «в усіх губерніальних і повітових містах, а також у великих селах пам'ятники Т.Шевченку».²³ Ця справа ставала всенародною. Не стояли осторонь від неї і земляки Кобзаря. Десь у двадцятих роках (приблизно 1926 р.) в с. Кирилівці встановлено погруддя поета на п'єдесталі. І якщо дата поки що остаточно не з'ясована, то автор скульптури відомий. Це все той же К.Терещенко, справжній подвижник шевченківської теми. Збереглося фото пам'ятника (НМІІ), зроблене 11 березня 1929 р. В той час на Черкащині перебував Г.Петровський. В роковини смерті Т.Шевченка він прийшов до монумента, щоб вшанувати пам'ять поета. Тут «всеукраїнського старосту» і було сфотографовано з групою товаришів. Того ж дня в сільському клубі с. Кирилівки відбулися збори, присвячені пам'яті Т.Шевченка, на яких мешканці села звернулися до ВУЦВК в особі Г.Петровського з проханням переіменувати Кирилівку в Шевченкове.²⁴ Це прохання було задоволене.

А наступного, 1930 р., в селі з оновленою назвою, на центральному майдані, відбулося урочисте відкриття ще одного пам'ятника Тарасові – дев'ятифігурної композиції роботи К.Терещенка. Кінострічка переносить нас у той день. Сюжет «Кіножурналу» № 35/201 (ВУФКУ)²⁵ розповідає і про свято, і про пам'ятник. А оскільки він не зберігся (до речі, також, як і кирилівське погруддя), зупинимось докладніше на його опису. На високій брилі стоїть поет у кожусі, смушковій шапці, простягнувши руку вперед, ніби вказуючи шлях. Біля підніжжя – жінка з дитиною, козак, що рве на собі ланцюги, червоноармієць з рушницею, робітник, селянин з сокирою, пролетарій, що заніс молот над гідрою з царською короною на голові. Кожна фігура знята окремо середнім планом і тому добре «читається» на екрані. Відзначимо

ще один момент – присутність делегації з с. Моринців, яка прийшла з гаслом «Хай живе колективізація». Звіт про відкриття пам'ятника в місцевій пресі відшукати не вдалося (здається, його не було зовсім), отже спробуємо встановити дату за допомогою кіноперіодики.²⁶ Один з сюжетів попереднього номера «Кіножурналу» №34/200 (ВУФКУ)²⁷ розповідає про те, як відзначила Одеса 25-ту річницю збройного повстання на броненосці «Потьомкін», тобто був знятий 14 червня. Враховуючи, що журнал виходив кожної п'ятиденки, робимо висновок: відкриття пам'ятника відбулося 18-20 червня.

Через 9 років, напередодні 125-х роковин з дня народження поета, Шевченкове відвідає зйомочна група Української студії хронікально-документальних фільмів (Укркінохроніка)²⁸. І знов зафіксує дев'ятифігурний монумент. Але знайде й таке, що досі залишалося в тіні... 1914 рік. Земляки Т.Шевченка, святкуючи сторіччя від дня його народження, посадили дуб. Це був теж пам'ятник, але живий, глибоко народний, такий, що символізує вічність. А поруч не менш вражаючі кадри – С.Маломуж (1845 р. народження, бачив Тараса Григоровича, розмовляв з ним) розповідає про ці зустрічі односельчанам. Недосконалість тодішньої кілотехніки не дозволила якісно записати цю розповідь на плівку та і час зробив своє – у фонограмі вже важко щось розібрати, і вона потребує ретельної кваліфікованої реставрації.

Розповідаючи про кінозйомку О.Коллонтай у 1918 р., ми висловили надію, що цей ролик удасться відшукати. Адже нерідко траплялося так, що фрагменти кіножурналів через деякий час використовувалися у нових документальних фільмах уже як історичні кінокадри або як ілюстрація задумів чи концепцій, висловлюючись мовою кінознавців, авторської формотворчості, що характерно для Дзиги Вертова та багатьох його послідовників. І тому можна з впевненістю стверджувати: знахідки чекають і чекатимуть дослідника.

Отже, маємо досить велику колекцію шевченківських пам'ятників, зображених на фото і кіноплівці, матеріалів, без перебільшення, унікальних.

І в зв'язку з цим хотілося б висловити таке побажання. Чому б не звести їх воєдино в документальному фільмі – зробити це не важко на одній з українських кіностудій. Адже суто кінематографічні прийоми – стопкадр, обігрування деталей, вичленення її з загального тла тощо – здатні розкрити нові грані документа, підсилити його звучання, надати йому ще більшої виразності. І добре було б, як би в кінозалі НМШ глядач-екскурсант мав би змогу побачити все, що було зроблено в країні, щоб увічнити пам'ять Тараса.

Звичайно, простіше видати фотоальбом шевченківських монументів, які не збереглися, але значна частина їх, як зазначалося, відбита на кінофотоплівці, а її не замінить будь-який, навіть найвдаліший окремий кадр чи світлина, бо вони неповторні за силою враження, від них віє живим подихом історії.

Нам безмірно дорогі кожний рядок з шевченківських автографів, кожна річ, якої торкалася рука поета. Невід'ємною частиною шевченкіани є і вираз народної любові до Кобзаря, яка вилилася у створенні пам'ятників.

1. Шевченківський словник: У 2-х т. – К., 1978. – Т.2. – С.78.
2. Там само. – Т.1. – С. 61.
3. Там само... – С. 54; Фото з колекції автора.
4. Німенко А. Пам'ятники Тарасові Шевченку. – К., 1964. – С. 6-7.
5. Шевченківський словник... – Т.2. – С. 78.
6. Там само. – С. 78-79.
7. Попова Л.І. Матеріали про учасників конкурсу на спорудження пам'ятника Т.Г.Шевченку у Києві (1910–1914) //Фонди відділу рукописів Центральної наукової бібліотеки АН УРСР. – К., 1982. – С. 71.
8. Там само. – С. 74.
9. Там само. – С. 72.
10. Шевченківський словник... – Т. 1. – С. 351.
11. Там само. – Т. 1. – Табл. X.; Маркітан Л. «І мене в сім'ї великій...» //Україна – 1984. – №11. Берез. – С. 17.
12. Так на плівці.
13. Шевченківський словник... – Т. 1. – Табл. XI.

14. Луначарський А.В. – народний комісар освіти РРФСР, літератор, академік, державний і партійний діяч.
15. Лещенко Д. – професор хімії, член РСДРП(б), влітку 1917 р. він таємно їздив на станцію Разлив фотографувати В.І.Леніна, зробив нині широковідомий фотовідбиток Володимира Ілліча в перуці на кепці для посвідчення пітерського робітника К.Іванова. Незабаром після Жовтня Д.І.Лещенко став головою Всеросійського фотокіновідділу при Наркоматі освіти – установи, яка керувала тоді всіма справами кінематографії.
16. Эфрос А.М. Профили. – М., 1930. – Вклейка між с. 246-247.
17. Шевченківський словник... – Т. 2. – С. 79.
18. Владич Л.В. Монументальна пропаганда на Україні в 1918–1922 роках. //За ленінським планом... – С. 23.
19. Попова Л.І. Матеріали про учасників конкурсу... – С. 73.
20. ЦДКФФДА України. – Од. зб. 2-15588.
21. Там само – Од. зб. 1408-II.
22. Там само. – Од. зб. 60-III.
23. Вісті ВУЦВК. – 1921. – 26 лют.
24. Радянська думка. – 1929. – 16 берез.
25. ЦДКФФДА України. – Од. зб. 1467-IV.
26. Кинолетопись. Аннотированный каталог киножурналов и документальных фильмов украинских студий (1923-1941) – К., 1969. – С. 67.
27. ЦДКФФДА України. Од. зб. 1466-VI.
28. Там само. – Од. зб. 42-VI.

Lyudmyla Markitan

**THE MEMORIAL OF KOBZAR CAPTURED
IN PHOTO AND VIDEO DOCUMENTS**

The article is dedicated to the memorials of Taras Shevchenko, which didn't last to present days, and now are available only in photo and kino documents.